

צפריר גוטליב

על תתי-תרבות ותרבות

מילה שגורה למדי בשפה היא, אם אינני טועה, המילה "תתי-תרבות" (sub-culture) אין הכוונה למשהו פרימיטיבי, עכור, מפגר למחצה, מעין מקבילה ל"תתי-תנועה", "תתי-אדם" או "תתי-אנו" ש"תתי-תרבות" היא אותו עולם מושגי וחוויתי, בעצם כמה נוספות, עד אין סוף, שהוא נתפש כאילו זה לצידו של זה. אולי יופיע יום אחד נסיד קטן שימפה את אותם כוכבים, לאחר שירגל מכוכב הפופ לכוכב הגאון, מכוכב הגאון לכוכב הג'ינג'ל/חולצת טי, ומה לכוכב המערבונים או כוכבי ה"ס/היצ'קוק "הגדול", שהוא אולי גם כוכבה של אגתה כריסטי — ישפטו המומחים. המיוחד לכל כוכב וכוכב מאלה שהוכרתי (קיימות כמובן מערכות שלמות נוספות, אך אין סוף, שהוא נתפש כאילו היה פלאנטה, עולם ומלואו המקיף ומכיל את כל החוויות האנושיות, או על כל פנים את החשובות שבהן ומעניין להן ביטוי, מעצב אותן או משקף אותן בדרך אמנותית. שהרי חסיד הגאון מאמין באמת ובתמים כי באמצעות הגניזה האהובה עליו, בכיצועיהם של כל אותם נגנים, אכן בא לידי ביטוי עולם אנושי, עולם חוויתי מגוון ועשיר, במקביל, חובב המערבונים, הבקיא בכל סרטי הקלאסיים של ג'ון פורד המנות, אפילו אם לא כתב מונוגרפיה על מישחקי של ג'ון ויין, דיסטאציה על גרי קופר, או דוקטוראט על "שיי", נפשו רוטטת כולה נוכח "הפשיטות הג'ינג'ל" של פורד (או של ויין), שהיא, בעיניו, שוות-ערך לפשטות ציוריו של פיירו דה לה פראנצ'סקה — באותה מידה שחובב הגאון היה מוצא הקבלה בין באך לבין סווינגל זה או אחר, או בין מיילס דייוויס וחצוצרתו לבין סתובון ופסנתרו (האם אין התוהו של הראשון וזה לזו של האחרון בסונטה וולרשטיין, למשל?).

כמובן, עולמו של "התת" הוא עולם חתום ונעול וכל ההשוואה האלה מופרכות מיסודן. הטרגדיה שלו נובעת מהעובדה שהוא "נתקע" בשלב מסוים בתפתחותו, תחום והוקף חומה סכיזוסיבית, ואף מחסומים הוצבו בדרך אליו. ההיבט הקומי של התהליך קשור בתפישת המרחב המוגבל כעולם שלם, כתרבות. מכאן השם: תתי-תרבות. היינו, תרבות נחותה, נמוכה ומנמיכה.

מדרגות נחוצות

יחד עם זאת לא פשוט להיכנס למועדון הזה. לא די בכך שראית את הסרט ריו בראבו חמש או שש פעמים. עליו, קודם כל, לגלות בקיאות של ממש בכל פרטי העלילה. עליו לדבר בשפה מסוריימת, בצופן מסוים, של מבין אמיתי ולא סתם חובב שלפית — שהרי מדובר כאן באמנות. זה ההבדל בין חסיד שוטל לבין בקיא של ממש. אם פסיכו ריתק אותך לכיסאך, מה הרבונא? אך על הספר לי לא, זהויות הצילום של היצ'קוק, אתחיל להעריך אותך ולהאזין לך בכובד ראש. אבל אסור להחמיר יתר-על-המידה עם כל אותן תרבויות "נמוכות". יש משהו בלתי-אנושי, ואולי גם לא ישר, בהתבססותן על "הרשת", אפשר לראותן כמדרגות, מדרגות נחוצות, אולי, שיש לטפס עליהן, לדרוך על כל מדרגה ומדרגה, לשאוף אוויר ולהמשיך הלאה. המערבון "הקלאסי" אינו מויל לבריאותו של בן ה-16, שהרי אפשר ללמוד ממנו לא מעט על החיים. רק כאשר אתה משתכנע שאלה הם החיים **כולם**, "אלה" כלומר כל מה שזמרה-פופ, נגהי-גאון או כוכב הקולנוע במאט — רק אז אתה בצרות. אמנם, ככל המדובר בסרטים, היום כבר קיימת תתי-תרבות מסוג חדש, מתחכם לכאורה. זו מבוססת על ליגלוג מופגן על אותם סרטים ישנים, הנתפשים כמחזיקים ומיושנים, אך יחד עם זאת אינה נמנעת מסגירה, ממעין פולחן של בון, כב יכול, לעלילה הארכאית. המפיקים ההוליוודיים השנונים ידעו לרכוש גם על הגל הזה ותחלו מנפיקים סרטים וסרטי-טלוויזיה שיש בהם מעין מודעות עצמית נוסח "סבון", או כמה מסורות הבלשים של הזמן האחרון. זו כבר תתי-תרבות המקמקה המעלה על הדעת את הבראי הכרוני שהוא תמיד הראשון המצחיר באוזניך ומתוודה לפניך ששיקר לך, תוך שהוא טווה, באותו רגע עצמו, את השקר החדש.

הפראקטי והיומיומי

תתי-תרבות היא איפוא מעין מדרגה, או במיקרה הטוב, מעין ערסל שבו אנו שוקעים בשעה שאנחנו עייפים, מדוכאים, כלומר חלשים. היא הופכת משעשעת, קומית, רק בשעה ששוק

לים ומעריכים אותה במושגים השאולים מעולם התרבות והאמנות ומדברים, כאמור, על פשטות גדולה ביחס למערבון; על שירי פופ קלאסיים; על גאונותו של היצ'קוק. בתרבות האמריקאית קיימת חזירה מובהקת של תתי-תרבות גם לספרות (המינגווי). זו תרבות אשר מעצם התנאים שבה נוצרה, כפי שקבע הרוסי אלכסנדר הרצן, המאבק באי-היבט הטבעי ותנאי כור ההיתוך, הצמיחה תרבות עממית המטילה את הדגש על הפראקטי והיומיומי ומרחיקה צורות אנושיות סבוכות ומורכבות יותר. 100 שנה אחרי הרצן, מאשר קונאק את תפישתו או השקפתו של הראשון, בשעה שהוא מנסה, יחד עם כל הבלשים שלפניו ואחריו, ללכוד ולחטל רוצחים וסוטים למיניהם המאיימים לפורר את החברה האמריקאית הלא-ייצבית. בעצם, לפנינו מטאפיסיקה מעניינת כשלעצמה, ההוכחה החזרת ונשנית בדבר לכידותה של החברה, וספיה-הרגעה המתמזה בתפישתם או השל מדרתם של המוזיקים המאיימים עליה, בכל שבוע ושבוע (בעצם בכל יום ויום, על האקורן, יותר מאשר בחיים). ההתמקדות ברצח, בכל אותם מות

אגנדי טרקובסקי הרוסי. טרקובסקי, אשר לאחר הגלייתו למערב ומותו שם, הפך למעין אליל ברוסיה, ינק ממיטב המסורת הספרותית והאמנותית הרוסית, ובמידה רבה, האירופית, והדבר בא לידי ביטוי בסרטיו. אצלו המציאות היא משהו רחב ועמוק לאין שיעור כמעט. סרטיו הם משלים או אלגוריות על הוועזים הפוליטיים הגדולים של התקופה. אך מאידך גיסא, היה בו די כוח להאיר אותם מפרספקטיבה אישית ואנושית, להתמקד רווקא באנשים, ולא במאורעות הכלליים. בסרטו סטאלקר (הגשש), סרט גרר, לפי חות מבחינת תדירות הקרנתו (שבו מופיעות, אגב, לראשונה אותן הצטות של צבע, לאחר קטעים ארוכים בשחור/לבן, שכבר חוקו על ידי אחרים), — המאבק הבידיוני, סכנת מילחמת-עולם שלישית ובעיות האקולוגיה, משמשים כרקע לתיאור מופלא, קלאסי, של ידידות/מאבק בין הטיפוס השרלטאני-מניפולטיבי, המסורר והי מסתדר, בעל התחבולות הריק (אך המוכשר), לבין הנאיביים, המוטה (מי לא חווה זאת פעם מבשרו? בסוף דבר יש תיאור יפה של התמודדות עם ידידות מסוג זה). המקורות, אמר טרקובסקי, היא בעצם סוג של יושר, סוג מסוים של תום, או כנות — ואת זה אי-אפשר לזייף! ערכה של תכונה מוצנעת וסמויה זו רב לאין-שיעור, בסופו של חשבון, מערכו של האינטלקט הקר, היבש. מי שמועג על-ידי אמביציה ורצון להתבלט, לזכות

ויה דולורזה, אירועי חוצות, ירושלים

בכבוד ובסממנים של כבוד, הטיפוס ההישיגי, האסרטיבי, עושה זאת מתוך תחושה חריפה של ריקנות פנימית. הוא מתקשר אל הטיפוס הנאיבי מתוך שאיפה עזה, נואשת, "לספח" את נפשו, משום שברגישותו ובחוכמתו המסויימת, הוא מכיר בערכה היחודי, בעוד שהאחרון (הנאיבי) מאמין וסבור שהוא חדל-אונים, אפס.

עורך מציאות

טרקובסקי תופש את המושג "תתי-תרבות" במובן הרחב ביותר של המילה. נציגה בפרט זה אינם קטליינים, אלא מרען בכיר, סופר מחונן, פופולרי, אינטלקטואלי צעיר יפה. הם מחושבים מאוד, ציניים, מציאותיים. אך דווקא אותה "מציאותיות" מהוללת היא-היא שבעוכריהם. אני משער שטרקובסקי היה אולי סומך את ידיו על דבריו של פרנסואה רוסטאן הצרפתי: "...הנירוסטי, ואפילו הפסיכויטי, אינם סובלים מעורף דימיון, אלא מעורף מציאות. זו פולשת לתוכם משום שהם חרדים מפניה, היא מאכנת אותם לכדי חזרה מתמדת על עצמם: חזרה המשתקת את הדימיון וסותמת את מקורותיו."

ספרים

אמנון אחיעמי

תיסמונת

חוני המעגל

חזרה מן הכוכבים

סטניסלס לם

רומאן מדע בדיוני

מפולנית: אורי אורלב

הוצאת כתר

הסופר הפולני סטניסלס לם תופס מקום חשוב

בשורה הראשונה במישפתח סופרי המדע הבדיוני. הוא שייך לקבוצה הקטנה יחסית והמכובדת מאוד של סופרים שהגיעו למדע הבדיוני ממדעי הטבע, כמו למשל איזק אסימוב האמריקאי והאסטרונום הבריטי ארתור סי. קלארק. גם לם היה ידוע למדי כמדען לפני שעבר לעסוק באופן בלעדי בספרות מדע הבדיוני.

חזרה מן הכוכבים הפך לספר קלאסי מכמה טעמים. ראשית, הוא נכתב מזמן, לפני 30 שנה כמעט; ושנית, מפני שהוא עוסק בנושא שהוא אולי הנפוץ ביותר בז'אנר זה: ניתוח להגדרתו כ"בעיית חוני המעגל".

התיאוריה אומרת, שאם ינוע האדם במהירות גדולה מאוד, תשתנה לגבי דיריו ספירת הזמן הסובייקטיבית. כלומר, נסיעה של 10 שנים במהירות אסטרונומית, למשל, תימשך אצלם לגבי האסטרונוט עצמו רק 10 שנים — אבל על פני כדור-הארץ יעברו בינתיים 100 שנה ויותר, הכל לפי מהירות תנועתו בחלל.

אסטרונוט כזה, כשיחזור לכדור-הארץ, ימצא את התרבות האנושית שונה לגמרי מזאת שעזב. אף כי הוא עצמו יהיה פיסית זקן רק 10 שנים — לא ימצא עוד איש מאלה שהכיר בעוזבו — אפילו ילדיו שלו, יש להניח, כבר נפטרו מיוקנה מופלגת.

ייתכן שהרעיון עצמו של מיפגש עם תרבות אנושית שהשתנתה ייראה נדוש במיקצת — אני אינני מכיר כמעט סופר מדע בדיוני רציני אחד שלא ניסה כוחו בטיפול בו, כלומר, בתיסמונת "חוני המעגל", ואין בכך פלא — הבעיה באמת מרתקת, מבחינת מרחב האפשרויות.

אובדן האגרסיביות

הכל תלוי, איפוא, בכישרונו ובכוח דימיונו של הסופר. לסטניסלס לם יש הרבה מה להציע בשני תחומים אלה. בחזרה מן הכוכבים הוא מתאר קבוצה של אסטרונוטים השבים לכדור-הארץ כ-100 שנה לאחר שעזבוהו ומוצאים כאן תרבות שקשה להם מאוד להתמודד איתה. לבר מן החיידקים הטכניים והמדעיים העצומים שהתרחשו בהיעדרם ושאפשר היה אולי ללמוד אותם ולהסתגל אליהם, הם מגלים כי החברה האנושית השתנתה מבחינה יסודית הרבה יותר: כמה שנים אחרי המראתם לחלל ומצאע פני כדור-הארץ חומר כימי המנטרל לחלוטין את האגרסיביות, הן באדם והן ביונקים אחרים. כל ילד מחוסן בחומר הזה ומאבד עקב כך את ייצר התוקפנות שלו. נוצרה, איפוא, חברה שבה האדם אינו מסוגל למעשה אלימות. בדרך זאת נפתרה אמנם בעיית המילחמות והפשע, אבל תוך כדי כך, אבדו לאדם, מטבע הדברים, גם תכונות אחרות. שוב אין עוסקים בשום פשטות שיש בו מרכיב כלשהו של אלימות — לא באיגרוף ואפילו לא בכדורגל. נגונה כבלתי-נסבלת גם הספרות האנושית שמן האוריסאה ועד שייקספיר, כיוון שהיא מכילה תיאורי אלימות פטוליים.

אבל השפעת הסם מחזיקה לכת עוד הרבה יותר מכך. בעיקבות החיסון, הפך האדם ליצור שביטל לחלוטין את יסוד הסכנה בחיי הפרט ובחיי הכלל. שוב אין הוא מסוגל לעמוד בסכנה כלשהי. כיוון שחיינו ובריאותנו קרושים באופן מוחלט, כל פעולה, כגון ספורט, מאמץ, ואף מחקר ותגליות המעמידיים את האדם בסכנה כלשהי, שוב אינם באים בחשבון. כל הפעולות הנחוצות בתחוקה, בייצור, בבנייה או בחיולם של כלבים שוטים, נעשות בידי רובוטים, שאיסור ההסתכנות אינו חל עליהם, כמובן.

חברה צימחונית

לאסטרונוטים החוזרים שלנו קשה מאוד להסתגל לחברה הצימחונית הזאת. הסתגלות כזאת למעשה אינה אפשרית בשבילם. בייחוד מפני שהם עצמם נבחרו בשעת לאישי את ספירת-החלל בדיוק מפני שטיבעם הם אנשים המוכנים, ואולי אפילו ששים, לעמוד בסכנות. ניסיונות ההתאקלמות של החוזרים מן הכוכבים ותגובותיהם האישיות השונות על המציאות החדשה הם עיקר הספר.

עם כל השונה ביניהן, יש מרכיב אחד המופיע בכל היצירות שנכתבו בנושא זה: כיוון שיש צורך לתאר את השנינים הפיסיים שעבר כדור-הארץ (מראה הערים, בלתי-התחבירה, הריירות, הבידור וכו'), מכילים ספרים אלה תמיד הרבה תיאורים ארוכים. הדבר נכון גם במיקרה שלפנינו.

מה שמציל את חזרה מן הכוכבים משיעמום הוא כישרונו התיאורי הגדול של סטניסלס לם ותרומתו המצויין של אורי אורלב. מסתבר שכדאי מאוד שהמترגם יבין מה שכתוב במקור, כדי שגם אנחנו נביי מתוך תרגומו במה הדברים